

Umění

KRÁSA VĚČNÉHO MĚSTA NEPOCHÁZÍ ZE SOUČASNOSTI. UMĚLECKÉ dědictví Říma bezesporu nejvíce ovlivnila Římská říše a papežství. Tyto dvě instituce zanechaly v Římě nesmazatelné stopy.

ARCHITEKTURA A UMĚNÍ

Císař Augustus prý tvrdil, že převzal město cihlové a zanechal ho mramorové. Vlastně je to pravda. Jako jeho adoptivní otec Julius Caesar i Augustus velmi brzy poznal, že umělecká díla pro širokou veřejnost jsou účinným prostředkem nejen ke zkrášlení císařského města a zvýšení jeho prestiže, ale také jimi lze získat dobrou vůli lidu nebo alespoň jeho toleranci. K architektonickým ex-

perimentům nedocházelo prostě proto, že na ně nebylo místo. Základem všeho byl politický význam: od Kolosea po Titův oblouk, od renovovaného Vestina chrámu až po Caracalovy lázně. Tvrzení, že „umění je služka politiky“, platí už dlouho. Snad žádná jiná země se svým hlavním městem neměla takový užitek z ambicí nebo až megalomanie svých vládců, ať už to byli císařové, papežové nebo knížata. Výsledkem je jedna vrst-

va uměleckých a architektonických děl na druhé. Rozhlédněte se kolem sebe a uvidíte zbytky velkého množství minulých režimů. Vrstvy jsou těsně na sobě, ale pokud se díváte pozorně, často rozpoznáte různé vrstvy velkolepé minulosti Říma na jediné stavbě.

První skutečný rozkvět architektury nastal s příchodem císařského Říma. Někteří císaři stavěli jen pro své vlastní potěšení (například Neronův Domus Aurea). Ve většině případů však byly velké stavební projekty určeny pro veřejnost. Většinou neznámí architekti antického Říma dělali zázraky. Některé z jejich výtvorů – Pantheon, Koloseum, Trajá-

Rekonstrukce Sixtinské kaple byla dokončena v roce 1989. Zde restaurátor pracuje na Michelangelově „Posledním soudu“.

nova tržnice, vítězné oblouky Titův, Septimia Severa a Konstantinův – stojí dodnes. Jsou to mlčíci svědkové minulé slávy, kteří jsou i dnes tichou okrasou krátké existence lidského pokolení.

A jak se lišili od římských císařů papežové Věčného města? Nebyla výstavba kostela sv. Sabiny na začátku 5. století uprostřed elegantní a z velké části pohanské aristokratické čtvrti potvrzením politické převahy křesťanství? Rozhodnutí katolické církve přeměnit antické římské stavby na kostely (a tak zajistit jejich zachování) nebylo rozhodně učiněno jen z praktického důvodu. Symbolický a psychologický obsah určitých gest je zde zřejmý, například přestěhování dveří z budovy Senátu Julia Caesara do lateránské baziliky. Prospěch z toho máme opět my. Ať už jsme katolíci, protestanti, židé, muslimové či buddhisté, politická rozhodnutí minulých světských i náboženských vládců Říma nás obohacila.

Některé křesťanské stavby byly přirozeně inspirované idealismem. V nejstarších kostelech postavených v blízkosti nebo na místě svatyní nejstarších mučedníků nebo na místě původního diakonátu, jako například Santa Maria in Cosmedin, téměř fyzicky cítíte ovzduší křesťanské víry. Později mohutná stavební kampaň vedená papeži, zvláště v 9. a 13. století, sloužila dvěma účelům. Nové budovy byly zapotřebí pro věřící, ale neoddělitelnou součástí byla i oslava mateřské instituce. Stavba baziliky sv. Petra v 16. a 17. století je nejzářivějším příkladem architektonické sebeoslavy. Papežové využili i výzdoby interiérů k účinnému potvrzení svých nařízení. Příkladem dekorativních děl s explicitním politickým podtextem je mnoho. Jedním z nejvýmluvnějších středověkých příkladů je série fresek ze 13. století v kapli sv. Sylvestra v kostele Quattro Coronati blízko Kolosea. Rozhodnutí zobrazit události ze života císaře Konstantina takovým způsobem, aby vypadal jako podřízený papeži Sylvestrovi, je nejlepším příkladem propagandy. Jak jinak vysvětlit poslední scénu, kdy Konstantin jdoucí pěšky drží za uzdu papežova osla!

Od renesance se místo mozaiky, která byla po staletí nejužívanějším způsobem dekorace, dostává do popředí sochařství a malíř-

ství. Jsou to ideální prostředky výrazu politických koncepcí a domýšlivosti. Po staletí sochy představovaly výhradně bohy a světské vládcy, ať už se jedná například o jezdeckou sochu Marka Aurelia (dlouho se myslelo, že se jedná o Konstantina) nebo o sochu Augusta z Liviniiny vily ve čtvrti Prima Porta. Ve 13. století si nechávali na veřejných místech stavět své sochy i papežové, kteří v té době byli spíše vládcí než náboženskými vůdci. A tak pár metrů od sochy Karla z Anjou (oblečeného jako římský senátor) od Arnolfa di Cambio v Kapitolském muzeu je Berniniho socha papeže Urbana VIII. z rodu Barberini a Algardiho socha Innocence X. z rodu Pamphili. Nelze si nevšimnout ani politického podtextu Raffaelových maleb v tzv. Raffaelových sálech Vatikánských muzeí. Například „Vyhánění Heliodora z chrámu“ je jasnou narážkou na vojenskou výpravu papeže Julia II. proti uzurpátorům území, která patřila církvi.

Nepochybným géniem byl Gain Lorenzo Bernini, „král umění, kterému se uctivě klaněli papežové, knížata i prostý lid“ (pamětní deska na jeho domě na Via della Mercede blízko rohu s Via Propaganda). Barokní sloh, jehož je nepochybně jedním z největších představitelů, je asi nejlepším příkladem uměleckého směru, který vyjadřuje pojmy (týkající se především víry v církev a její učení) a nesoustředí se jen na prostou výzdobu. Tento zjevně propagandistický umělecký směr byl obranou proti rychle se šířící protestantské Reformaci a zároveň měl zdůrazňovat důležitost katolického náboženství. Barokní výtvarné umění (architektura, malířství i sochařství) mělo oslovit věřící na smyslové i citové úrovni. Náhdera římských barokních kostelů, jako například Il Gesù (mateřský kostel Jezuitů) nebo Santa Maria della Vittoria, měla zdůraznit vznešenost a důležitost papežství, oslovit diváka a přesvědčit ho o tom, že římsko-katolická církev je nejstarší, nejlepší a jediná instituce, která umí pro věřící rozluštit Boží vůli (a Písmo svaté). To bylo v ostrém kontrastu s reformami Martina Luthera, které zdůrazňovaly nezbytnost individuální interpretace Písma.

Velkým štěstím pro Vatikán (i pro Řím) bylo to, že tři největší géniové baroka (Ber-

Nádherně vyzdobená Sala Regia se nachází v Apoštolském paláci. Přicházeli sem vládcové vzdát poctu papeži.

nini, Francesco Borromini a Pietro da Cortona) byli současníci a strávili ve Věčném městě většinu svého tvůrčího života. Ve svých složitých dílech využívali nesmírnou bohatost stylu (bohaté barvy, zlatá výzdoba, neomezený pohyb, nekonečná hloubka, diagonální křivky, vyduťte či vypouklé, dramatické osvětlení a teatrálnost), aby ohromili smysly, zapůsobili, podtrhli důležitost duchovenstva a církve jako instituce a skrze smysly vyprovokovali zbožnost a oddanost.

Celkový účinek dynamismu a pohybu v ostrém kontrastu ke stabilitě a jednoznačnosti renesančního malířství a sochařství je často ohromující.

Církev také povzbuzovala a využívala umělecké památky. Palestrina, z nedalekého stejnojmenného města, byl velkým inovátorem kontrapunktu. Když pobýval v Římě, složil přinejmenším 105 mší, z nichž mnohé věnoval papeži Juliovi III., který byl nějakou dobu jeho mecenášem.

V 17. století proniklo italské baroko i do ciziny a mnozí světější vládci ho využili pro své účely (mezi nejlepší příklady patří Versailles ve Francii a carův Zimní palác v Pe-

trohradě). Situace byly různé, podtext byl stejný: já jsem mocný, mě musíte obdivovat, musíte se mě bát a hlavně mě musíte respektovat.

Ve 20. století pokračovaly fašistické vlády v tradičním využití umění a architektury, i když méně úspěšně než vlády autokratické, k prosazení moci a prestiže. Ve 20. a 30. letech 20. století prosadil Mussoliniho režim styl, který adoptoval mnohé antické římské motivy ukryté do moderního hávu. Hlavním záměrem bylo prokázat legitimnost praveho dědice antické velikosti Říma. Dnešní Via dei Fori Imperiali byla při svém otevření nazvána Via dell'Impero. Někteří si možná

mysleli, že je tím myšlena nová říše, kterou chtěli Italové vytvořit zabráním oblasti v Severní Africe, ale zároveň se tím měl podtrhnout i dědický nárok na říši, která existovala – s mnohem větším úspěchem – před dvěma tisíci lety.

Výstavba rozlehlého sportovního komplexu Foro Italico byla zahájena Mussoliniho fašistickým režimem. V roce 1960 se zde konaly olympijské hry.

LITERATURA

V nejstarší době antického Říma používali vzdělaní lidé při studiu i písemném projevu řečtinu. V 1. století př. n. l. se latina stala literárním jazykem. Plautus, komický básník, používal hovorovou latinu ve svých hrách, podobně jako Ennius v epických básních a tragédiích. Ve druhé polovině 1. století př. n. l. už najdeme mnoho významných latinských autorů (např. Julius Caesar). Ze všech

však vynikal nejvíce Cicero, filozof, řečník a básník, který dokázal využít latinu k vyjádření složitých abstraktních myšlenek. Vergilius sice nepocházel z Říma, ale stal se zde členem elitního okruhu básníků blízkých císaři Augustovi. Vergiliovo dílo – především *Aeneis* – vyvolalo nadšení. Básník Horatius byl obdivován pro dokonalou formu *Ód a Listů*. Ovidius psal vtipné a elegické básně. Poezie se recitovala v literárních kruzích i na veřejnosti a velký důraz byl kladen na formu a libozvučnost. Zatímco Livius a Tacitus se věnovali historii, Seneca si vybral tragédie a Juvenalis satiru. I v poaugustovském období, které se vyznačovalo politickým útlakem, se objevily významné osobnosti, např. Petronius, Statius, Martialis a Suetonius. Později začali psát Římané opět řecky. Největším římským dílem prvních staletí našeho letopočtu byly řecky psané *Hovory k sobě* Marca Aurelia.

V následujících stoletích psali latinsky především preláti nebo studenti církevních škol. Ve 13. století se však objevily první příklady literatury psané v lidovém jazyce a velcí italscí spisovatelé Dante, Petrarca a Boccaccio. Nikdo z nich nebyl Říman, Petrarca byl však v roce 1341 korunován vavřínem na Kapitolu. Torquato Tasso, který se narodil v Sorrentu a žil v Urbinu, Benátkách, Padově, Ferrare a Paříži, měl také dostat římský titul *poeta laureatus*, ale zemřel krátce po svém příjezdu (1595) a byl pohřben v kostele Sant'Onofrio. Papežové pravděpodobně rozvoj sekulární literatury a poezie nijak zvlášť nepodporovali. Významný římský básník se objevil až v 19. století. Jmenoval se Giovanni Gioacchino Belli a napsal 2 000 sonetů v římském dialektu, většinu z nich kolem roku 1830. Podal v nich satirický a velmi živý pohled na život v Římě té doby.

Ke konci renesance se však Řím stal magnetem pro mnoho cizích spisovatelů. Mezi známé návštěvníky patřil francouzský esejista Montaigne a anglický básník John Milton. V 18. a 19. století navštívili Řím také německý básník Goethe, francouzský spisovatel Stendhal, američtí spisovatelé Nathaniel Hawthorne, Mark Twain a později Theodore Dreiser, angličtí básníci Percy Bysshe Shelley, George Gordon Byron a John Keats i Ro-

bert a Elizabeth Browningovi. Hlavní postava díla George Eliotové *Middlemarch*, Dorothea Brooková, navštíví Řím se svým manželem, který je pastorem. Odehrává se zde i většina děje románu *Daisy Millerová* od Henryho Jamese.

Ve 20. století se v Římě objevuje několik významných spisovatelů. Alberto Moravia, který zemřel v roce 1990, začínal jako novinář a psal o odcizení moderní společnosti. Jeho první román *Lhostejní* byl poprvé vydán, když mu bylo 21 let. Mezi další významná díla patří *Agostino* (1944), *Římanka* (1947), *Konformista* (1951) a *Horalka* (1957), která byla úspěšně zfilmována se Sophií Lorenovou v hlavní roli. Moravia byl 11 let ženat se spisovatelkou Elsou Morante, která zemřela v roce 1985. Jejím nejlepším dílem, podivuhodným svým epickým rozsahem, byl román *Příběh v historii* (1974).

Dalším známým spisovatelem, básníkem a filmovým režisérem byl Pier Paolo Pasolini. Narodil se v severní Itálii v roce 1922 a do Říma přišel po válce. Díky svým kontaktům byl dobře obeznámen s životem lidí na okraji společnosti. Tyto zkušenosti využil ve dvou románech: *Darmošlapové* (1955) a *Zběsilý život* (1959). Podobně jako jeho první film *Accattone* se zabývá životem zločdů, prostitutek a dalšími obyvateli římského podsvětí. V roce 1975 Pasoliniho zavraždil mladík, který by mohl být jednou z jeho postav. Mezi další významné poválečné spisovatele patří Italo Calvino, Primo Levi a Umberto Eco (Jméno růže, Foucaultovo kyvadlo). V poslední době jsou v zahraničí vydávány překlady děl Susanny Tamarové, Alessandra Baricca a sicilského spisovatele Andrei Camilleriho, který se soustředí na detektivní žánr.

MUZEÁ

Řím není kulturním centrem v pravém slova smyslu. Není to město, kam byste si zajeli na baletní nebo operní představení. Divadla hrají jen v italštině. Ani koncerty klasické hudby nejsou zdaleka takové, jaké bychom zde asi očekávali. Výjimkou jsou velké události jako například otevření moderního komplexu Auditorium, které navrhl světově známý italský architekt Renzo Piano. Menší

komorní koncerty a recitály se konají v malebných kostelech a palácích.

Ani místní umělecké galerie nejsou na světové úrovni. Město však nabízí jedinečné bohatství milovníkům umění. Je vlastně jakýmsi muzeem pod širým nebem: na náměstích stojí římské chrámy, renesanční paláce a fontány, které navrhli proslulí sochaři. Řím má však i velký počet dobře dotovaných muzeí. Vatikánská muzea jsou známá na celém světě. Mnohá římská muzea byla renovována, přeměněna a znovu otevřena, aby oslovovala dnešní návštěvníky. Dobrým příkladem může být Galleria Borghese. Dnes je na seznamu nejdůležitějších památek. A právem. Více než deset let byla uzavřena. Mistrovská díla zde byla dříve vystavena neuspořádaně, byla osamocena a mnohdy si jich návštěvníci ani nevšimli. Dnes, po obrovské rekonstrukci, je galerie moderním muzejním prostorem (i když vnitřní uspořádání není zdaleka dokonalé), ve kterém jsou vystaveny jedinečné sbírky.

Museo Nazionale Romano (Národní římské muzeum), které původně sídlilo v Diokleciánových lázních nedaleko vlakového nádraží, se také velmi změnilo. Díla, která byla dlouho ukryta ve skladech a sklepeních, byla vhodně rozdělena mezi čtyři různé památky. V lázních se nachází skvěle uspořádané epigrafické muzeum, část prostor je věnována předřímské historii. Palazzo Massimo alle Terme, původní střední škola na druhé straně náměstí Esedra (dnes Piazza della Repubblica), ukrývá nádhernou výstavu řeckých a římských soch, mozaik a fresk. Poklady jako trůn Ludovisi jsou vystaveny v původním renesančním kardinálském paláci Palazzo Altemps, blízko Piazza Navona. V kryptě Balbi, nedaleko Largo Argentina, jsou vystaveny exponáty z období od konce antického Říma až do pozdního středověku.

Dalším obnoveným muzeem je Montemartini. Původně si tuto budovu opouštěné elektrárny mimo centrum vybralo město k uložení uměleckých děl Kapitolských muzeí, která byla v letech 1998–1999 uzavřena kvůli rekonstrukci. Dnes je zde stálá výstava artefaktů, které nemohou být vystaveny v Kapitolských muzeích pro nedostatek místa. Villa Giulia (Etruské muzeum)

byla také zrekonstruována, ale návštěvníci zde mohou postrádat vícejazyčné nápisy. Národní galerie, která je umístěna v paláci Barberini, se může pochlubit novým velkolepým vchodem a díky vystěhování armádního důstojnického klubu bude ještě rozšířena.

To však není nic nového. Již v roce 1827 si Stendhal postěžoval ve svých Římských procházkách, že „omezení lidé, kteří jsou u moci, nám dovolují navštívit tato muzea (Kapitolská a Pio Clementino ve Vatikánu) jen jednou týdně“. To je již velmi dávno, ale až donedávna měla římská muzea velmi krátkou otvírací dobu (většina zavírala ve 13 nebo 14 hodin), která byla navíc v každém muzeu jiná. Vše se však změnilo. Kromě pondělí, kdy je většina státních muzeí zavřená (výjimkou jsou Vatikánská muzea, Domus Aurea a římské domy pod kostelem sv. Jana a Pavla na pahorku Celio), je většina muzeí otevřena celý den a v létě a během prázdnin až do pozdních hodin. Zlepšily se služby, byli zaměstnáni kvalifikovanější pracovníci, byly zavedeny centrální rezervační systémy a otevřena informační centra. Opět se prokázalo, že Italové, pokud chtějí, dokáží být tvůrčí, energičtí a styloví.

Řím má také řadu menších, méně známých muzeí, která stojí za návštěvu, pokud ještě zbude čas. Malé Museo di Roma, ve kterém jsou vystaveny artefakty z období od středověku dál, bylo znovu otevřeno po rozsáhlé rekonstrukci. Museo Barracco představuje sbírku antického sochařství a v roce 2005 bylo otevřeno nové muzeum v římské synagoze. V roce 2008 bylo otevřeno Museo dei Fori Imperiali. Dále můžete navštívit například Palazzo Ruspoli a Museo del Corso, obě na Via del Corso, opět populární Complesso del Vittoriano (vchod ze zadní strany památníku Vittoria Emanuele), Trajánovu tržnici na Via IV Novembre a v neposlední řadě i nádherně zrenovované Scuderie neboli stáje, naproti Palazzo del Quirinale.

HOLLYWOOD NA TIBEŘE

Obrovské filmové studio Cinecittà založil v roce 1937 italský diktátor Benito Mussolini, který se rozhodl, že se vyrovná Holly-

woodu a udělá italskou filmovou tvorbu zdrojem národní prestiže. Ironií osudu přinesl Mussoliniho projekt první ovoce až po porážce fašistického režimu ve druhé světové válce, kdy se z Itálie stala mladá demokratická republika. Italská filmová tvorba se prosadila již v období neorealismu a post-neorealismu v 50. letech 20. století, kdy se nejlepší režiséři, herci a herečky stali slavnými po celém intelektuálním světě. Úspěch filmového studia Cinecittà se znovu vrátil v roce 1963, kdy se zde natáčel film *Kleopatra* s hvězdami Elizabeth Taylorovou a Richardem Burtonem. Koncem 60. let chrlil italský filmový průmysl 200 až 250 filmů ročně, z nichž některé jsou i po 40 letech považovány za mistrovská díla. V dobách jeho největší slávy se filmovému studiu Cinecittà říkalo „Hollywood na Tibeře“.

Dnes se vše změnilo. Velcí režiséři, kteří se zde proslavili, jako Roberto Rossellini (*Řím, otevřené město*), Luchino Visconti (*Posedlost, Vášně, Země se chvěje*), Vittorio De Sica (*Zloději kol, Děti ulice*), Pietro Germi (*Rozvod po italsku, Svedená a opuštěná*), Federico Fellini (*Silnice, Sladký život, Řím/Roma, Amarcord* atd.), Michelangelo Antonioni (*Zvěšenina, Dobrodružství*) a Gillo Pontecorvo (*Bitva o Alžír*) již zemřeli a Pier Paolo Pasolini (*Evangelium sv. Matouše, Dekameron*) byl zavražděn v roce 1975. Velcí herci jako Marcello Mastroianni a Ugo Tognazzi také zemřeli a Sophia Lorenová žije v zahraničí. Producent Dino De Laurentiis žije od 70. let 20. století v Hollywoodu a jediný slavný film poslední doby, který byl v Cinecittà natočen, jsou *Gangy New Yorku* režiséra Martina Scorseseho (2002).

Dnes Cinecittà Holding pronajímá kdysi rušná studia především společnosti RAI (Italská státní televize) a Mediasetu (Filmová produkční společnost Silvia Berlusconiho). Známi režiséři jako bratři Taviani pracují především pro televizi, zatímco například Bernardo Bertolucci (*Poslední tango v Paříži*) pracuje v zahraničí. V současnosti je v Itálii natočeno pouze asi 80 až 100 filmů ročně, z toho jen 20 je distribuováno jako premiérové filmy.

Mezi nejpopulárnější v Itálii patří rozhodně filmy americké produkce, i když fran-

couzské a jiné evropské filmy jsou oblíbené mezi římskými intelektuály. Objevilo se však i pár nových italských hvězd, například Giuseppe Tornatore (*Bio Ráj*) nebo rebel Nanni Moretti. V březnu 1999 získal toskánský komik Roberto Benigni tři Oscary za dojemný film *Život je krásný* o italském židovi v německém koncentračním táboře, kterému se podařilo přesvědčit svého malého syna, že to všechno je jen hra. V roce 2002 získal mladý režisér Gabriele Muccino cenu na filmovém festivalu Sundance za svůj snímek *Poslední polibek*.

L'ESTATE ROMANO (ŘÍMSKÉ LÉTO)

Myšlenka Římského léta se objevila v polovině 70. let 20. století, kdy římský radní pro oblast kultury Renato Nicolini začal připravovat svůj plán zorganizovat festival, který by se konal po celém městě, kde každý najde to, co se mu líbí. V parcích se konala baletní představení, koncerty na náměstích, z bazilik se staly koncertní sály, na březích Tibery se objevily knižní stánky. Filmy se promítaly

Marcello Mastroianni zazářil v roli frustrovaného novináře ve skvělém filmu Federica Felliniho *Sladký život* (1960).

na úchvatných místech, jako jsou například Basilica di Massenzio, Circo Massimo, Tiberický ostrov nebo prostor kolem Konstantinova oblouku, kde se v září 1981 sešly tisíce lidí na historické promítání filmu *Napoleon* Abela Ganceho.

Baletní představení se konají v parku Villa Ada, koncerty ve Villa Pamphili, jazz ve Villa Celimontana a ve čtvrti Testaccio. U dubu Torquata Tassa se hraje divadlo. Koncerty, od klasiky až po jazz, se konají na různých místech v centru města. Mimové, básníci, sícelské loutkové soubory, mažoretky a další procházejí i čtvrtěmi vzdálenějšími od centra. V posledních letech tento velký festival přilákal pět miliónů diváků. Kritici se shodují na tom, že kvalita už není taková, jaká bývala, ale římské kulturní léto je stále velmi oblíbené a turisté i místní obyvatelé se zde rozhodně nennudí (viz str. 260–263). ■